

ESKİ UYGUR BUDİST METİNLERİNDE ŞEYTAN, YILAN, KADIN İLİŞKİSİ

Hacer TOKYÜREK*

ÖZ

Tarihte toplumlar belli dönemler anaerkil olabilmekle birlikte genellikle ataerkil bir toplum düzeni içinde örgütlenmişlerdir. Ataerkil toplum düzeni içerisinde çoğunlukla kadınlara bakış açısı erkek gözü ile olmuştur. Türklerin ataerkil bir toplum düzenine sahip olmasıyla birlikte kadına bakış açısı daha insani ve daha olumlu yöndedir. Buna karşı pek çok toplum düzeninde kadına bakış açısı olumsuz yöndedir. Kadın bazen bir şeytan bazen de yılan olarak adlandırılmakta, ama genellikle üçlü bir olgu olarak görülmektedir. En eski toplumlardan olan Sümer, Mısır, Yunan, Hint mitolojilerinde ve muhtemelen buna bağlı olarak Musevilik ve Hıristiyanlıkta şeytan genellikle yılan ile ilişkilendirilmiş ve kozmik dünyanın yaratılmasına neden olmuştur. Şeytan ve yılan ya da şeytanın tezahürü olan yılan, kadını kandırması ve belki de günümüze ulaşan mitsel bir üçlü ittifakı ortaya çıkmıştır. Özellikle Hint mitolojisinde ve devamında Budizm’de şeytan ve yılan kozmosun oluşmasına neden olmuştur. Kadın da bunlara bağlı olarak yeniden doğum ve ölüm döngüsünü oluşturmuştur. Çünkü kadın cahil ve şehvet doludur. Şeytan, yılan ve kadın Budizm’de hem kozmosun oluşmasını ve yeniden doğum-ölüm döngüsünü hem de baştan çıkarıcılığı ifade eder. Budist Uygur metinlerinde de bu olguları anlatan pek çok ifade vardır.

Anahtar Kelimeler: Şeytan, yılan, kadın, mitoloji, Budizm, Eski Uygurca.

THE SATAN, SERPENT, AND WOMEN’S RELATIONSHIP IN OLD UYGHUR BUDDHIST TEXT

ABSTRACT

Although societies have been in matriarchal society orders during certain periods in history, they have generally been organized in patriarchal societies. The perspective of women in a patriarchal society organization has mostly been through men’s eyes. After the Turks adopted a patriarchal society order, the perception of women in the society has become more humane and in a more positive direction. On the contrary, in many society formations, women are perceived in a negative way. Women are sometimes referred to as satans and some other times as serpents; but in general, they are seen as a triple case. In Sumerian, Egyptian, Greek and Indian mythologies, which are among the oldest societies and in Judaism and Christianity in connection satan is generally associated with serpent and they have led to the creation of the cosmic world. Satan and serpent or rather the serpent as a manifestation of the satan, may have deceived woman and may have revealed an extant mythical triple alliance. Especially in Indian mythology and consequently in Buddhism, satan and serpent have caused the formation of the cosmos. And woman, in

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, htokyurek@hotmail.com, hacertokyurek@erciyes.edu.tr

connection to these, formed the rebirth and death cycles. Because women are ignorant and full of lust. In Buddhism, satan, serpent and woman refer not only to the formatin of the cosmos and the re-birth-death cycle, but also to seduction. There are many expressions in Buddhist Uyghur texts that describe these phenomenon.

Keywords: Satan, serpent, woman, mythology, Buddhism, Old Uyghur.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, toplumların belli dönemlerde anaerkil ve daha çok da ataerkil toplumlar olarak örgütlendikleri görülmektedir. Bu durum toplumlarda kadın egemenliği ya da erkek egemenliği şeklinde bir oluşuma neden olmaktadır. Özellikle ataerkil toplumlarda, kadına bakış açısı olumlu değildir, daha çok kadını aşağılama yönündedir.

Eski Türk toplumunda ise kadının konumu diğer toplumlara nazaran oldukça farklıdır ve kadının yeri genel itibarı ile oldukça iyi durumdadır. Türk toplumunda kadın, sosyal ve siyasi hayatın içerisinde tam olarak yer almakta ve çeşitli yetkilere sahip konumda bulunmaktadır. Özellikle (Kök)Türk Kağanlık yazıtlarında kağan ile hatunun eşit tutulduğuyla ilgili pek çok ifade bulunmaktadır¹. Yine Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un ilk eşinin gökten, ışıktan inmesi; ikinci eşinin ise yerden çıkan ağaç kovuğunda oluşması Türk kozmolojisiyle ilgili işaretler taşımasıyla birlikte kadının Türkler için kutsiyetini de gösterir. Çünkü hem gök hem de yer ya da ağaç Türkler için oldukça önemlidir.

Türklerin kadına bakış açısı, yukarıda da belirtildiği üzere pek çok topluma nazaran daha olumlu yöndeysen daha sonraki dönemlerde örneğin Budizm ve Manihaizm gibi dinlerin etkisiyle yavaş yavaş değişmeye başlamış olabilir. Çünkü başka milletler, başka dinler ve inançlar bir milletin düşünce kodlarında değişikliğe neden olmaktadır ya da olabilmektedir. Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık, İslamiyet gibi dinlerin de kadına bakış açısı konusunda toplumları ne kadar ya da hangi oranda etkilediği tam olarak anlaşılmasa da eldeki metinlerde yer alan ifadeler göz önünde tutulduğunda bu metinlerin toplumların düşünce yapısında değişikliklere neden oldukları anlaşılmaktadır.

Bu makalede Budist Uygur metinlerindeki şeytan, yılan, kadın ilişkisi ele alınacağı için öncelikle Budizm'in kadına bakış açısı ortaya konulmalıdır. Budizm'de kadın ile ilgili en çarpıcı ve en somut durum, kadının dinî cemaate

¹ Özkan İzgi, (1975), "İslamiyet Öncesi Türklerde Kadın", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XI, XII, XII, XIV, XV, (1973-1975), Ankara, s. 145-160; Abdulkadir İnan, (1987), "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, s. 274-280; Kadri Süreyya Özdener, (1988). "İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri", *Sosyoloji Konferansları*, S. 22, s. 225-235; Hatice Şirin User, (2011). "Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde *katun* ve *kunçuy*", Mehmet Ölmez-Erhan Aydın-Peter Zieme-Mustafa S. Kaçalın (Yay.), *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, s. 281-294; Nurdin Useev, (2012). "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı", *Dil Araştırmaları Sayı: 11 Güz 2012*, s. 57-66; Hacer Tokyürek, (2013a), "Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi", *Milletlerarası Eski Türk Yazıtları: Dil, Tarih ve Kültür Sempozyumu 25-28 Eylül 2013*, Türk Dil Kurumu-Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman; İbrahim Tellioglu, (2016), "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 55, Erzurum, s. 209-224.

kabulü esnasında olmuştur. Śākyamuni Buddha'nın üvey annesi ve teyzesi olan Mahāprajāpati eşi öldükten sonra güvenli hayatı bırakarak Budist topluluğa katılmak istemesi ve buna Śākyamuni Buddha'nın karşı çıkmasıdır. Bu karşı çıkışta itirazlarda bulunulmuş ve nihayet bu kadın Budist topluluğa kabul edilmiş ve ilk rahibe unvanını almıştır (Buswell-Lopez 2013: 1323-1324). Fakat bu konuyla ilgili olarak Śākyamuni Buddha “Eğer Budizm bin yıl yaşayacaksa bu kadınlar yüzünden beş yüz yıl yaşacaktır.” diye bir tasavvurda bulunmuştur (Soothill-Hodous 1937: 158b, Gakkai 2002: bhikṣuṇī mad.). Çünkü kadın, Çin. 婦人 *fūrén* ‘manastır erdemini tehlikeye sokacak varlık’ olarak kabul edilir (Soothill-Hodous 1937: 97b, 345b). Bu durum Budizm’in kadına bakış açısını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Yine Budizm’de bir canlı tekrar doğmak zorunda kaldığında insan olarak doğmak ister. Kadın olarak vücut bulan bir canlı tekrar doğduğunda erkek vücuduna kavuşmak ister. Bu durum, Eski Uygur metninde “*ol kunçuy ölgeysükde tişi etözün kodup erkek erkligig bulup tapıp turkaru uzatı teñrili yalañuklınıñ arasınıtı tugup anta basa sekiz tümen dört miñ kata çakravart han bolup erdini yarukın yaltırtaçı atlıg burhan boltı*” (Kaya 1994: 85-86¹⁹⁻²²⁻¹⁻⁴), “O prenses öleceği zaman kadın vücudunu bırakıp erkek gücünü buldu ve daima₂ Tanrı ve insanların arasında doğup ondan sonra 84000 defa Cakravartın han olarak cevher ışığını parlatacak adlı Buddha oldu.” ve *igün ağırtın ozayın ajuñlar sayu kız etözinte togmayın tēp kut küsüş öridü tegintim* (Zieme 1985: 43₁₄) “Hastalıktan, ağrıdan kurtulayım, hayat biçimlerimde kız vücudunda doğmayayım, diye iyi isteklerde bulundum.” gibi örneklerle açıklanabilir. Kadın ile ilgili kötü düşünceler elbette artırılabilir. Görüldüğü üzere Budizm’de kadın ile ilgili pek de olumlu bir bakış açısı yoktur.

Bu makalede ise Budist Uygur metinlerinden yola çıkılarak şeytan, yılan² ve kadın ilişkisi ele alınacak, bu üçlü ilişkinin ya da ittifakın Budizm’deki yeri başka kültürlerle de karşılaştırılarak incelenecek ve böylece Türk/Uygur fikrî dünyasındaki kadına bakış açısı metinler boyutunda ortaya konulmaya çalışılacaktır. Fakat şu durum asla unutulmamalıdır: Uygur Budist metinleri çeviri metinlerdir. Buna rağmen Türk dünya görüşünü de etkileme ihtimali yüksektir.

Evren ve Samsāra Döngüsü

Şeytan, yılan, kadın ilişkisi pek çok toplumda mitolojik bir olgudur ve toplumlarda önemli yere sahiptir. Mitolojilere bakıldığında ilk olarak Tanrılar ile yılanların yani şeytanların mücadelesi söz konusudur. Bu konuda Re ile Apophis, Sümer Tanrısı Ninurta ile Asag, Marduk ile Tiamat, Hitit fırtına Tanrısı ile yılan Illuyankas, Zeus ile Typhon, İranlı kahraman Thraētaona ile üç başlı ejderha Azhi-dahāka arasındaki mücadeleler önemlidir. Bu mücadelenin sonunda zafer Tanrıların olmuştur (Eliade 2012: 248-249). Görüldüğü üzere Tanrıların şeytan ya da kötülük ile mücadelesi mitolojinin ilk mitidir. Yine mitolojide şeytanların yılan olarak gösterilmesi de oldukça önemli bir olgudur. Hindu dininde de ilk Tanrı Varuna’dır ve Varuna’nın da Rta³ ve Māyā⁴ özelliklerinin olduğu ya da onları temsil ettiği

² Şeytan ve yılan ilişkisi için bk. → The Devil: a Biblical Exposition of the Truth Concerning “That Old Serpent, The Devil and Satan,” and a Refutation of the Beliefs Obtaining in the World Regarding Sin and Its Source, Glasgow: 1899.

³ Rta: İyilik düşüncesi. Dünyanın Efendisi yani Büyük Tanrı (Eliade 2012: 244).

bilinir. Kötü Mâyâlar hileler ve büyüler, özellikle yılan Vrta'nınkiler gibi şeytani türde dönüşüm büyüleridir. Felsefi Mâyâ kavramı, kozmik yanılısama yani büyüsel ve şeytani dönüşüm düşüncesi olarak görülür ve Tanrı Varuna, Yılan Ahi ve Vrtra ile özdeşleştirilir (Eliade 2012: 242-246). Bununla birlikte Hint sanatında Tanrı Vişnu, kozmik yılan Ananta'nın bükümleri üzerine uzanmış olarak resmedilir. Antromorfik bu figür, Tanrı Vişnu'nun yatağını oluşturan yılan bükümleri ve bu yılanın üzerinde durduğu su, tek bir ilahi, ebedî, kozmik tözün şekillerinin temelini oluşturan ve bu şekillerde içkin olan enerjinin üçlü tezahürüdür (Zimmer 2004: 72-73). Aslında bu düşünce de yukarıdaki Tanrı Varuna düşüncesiyle benzerdir. Kozmik su üzerinde yılan yani şeytan ve ondan daha üstün olan Tanrı Vişnu. Bununla birlikte yılanın denetim altında tutulması gerekir. Çünkü yılan evrenin evriminin ilerlemesini tehlikeye atmaktadır (Zimmer 2004: 92). Yılan bu yüzden Hint kültüründe ve Budizm'de su altının hükümdarı olarak gösterilir. Skr. *nāgarāja* ve Çin. 龍王 *lóngwáng* 'ejderha' genellikle bir gölün, nehrin ya da denizin tanrısı olarak belirtilir (Soothill-Hodous 1937: 455a). Bu Budist Uygur metinlerinde *anavatapta luu hanı ulug taluy ögüz erkligi* (Kaya 1994: 432, 1-2) "Anavatapta'nın ejderha hanı, büyük gölün tanrısı" olarak gösterilir (Tokyürek 2013: 236). Dolayısıyla yılan kozmik suyun hükümdarıdır. Yine Hint inanışında yılan toprak ile de özdeşleştirilir. Yılan toprakta yaşar ve toprağın derin gövdesinden çıkan yaşam suyunun tecessümüdür. Yılan, hayat-madde varoluş alanındaki yaşam gücüdür. Deri değiştirmesiyle kendi kendini yeniler (Zimmer 2004: 88). Bu durum Budist Uygur metinlerinde *altın yağızka tayaklıg luu hanlarının* (Kaya 1994: 684, 19) "Alta yağız (yere) bağlı ejderha hanlarının" şeklindedir (Tokyürek 2013: 236). Dolayısıyla yılan/ejderha suyun ve yer altının ya da toprağın hükümdarıdır. Genel anlamda mitolojide yer altının hükümdarı şeytandır. Böylece şeytan ve yılan birlikte anılmıştır. Budist Uygur metninde *luularniñ yeklerniñ* (Kaya 1994: 426, 20-21) "Ejderhaların ve şeytanların" (Tokyürek 2013: 236) ifadesi de yabana atılmamalıdır. Çünkü yılan/ejderhanın şeytan ile olan bağlantısını gösterir. Yılanın yeraltında ve deniz altında hüküm sürmesi sadece Hint kültüründe yoktur. Yunan mitolojisinde de yeraltında ya da denizin derinliklerinde yaşayan üç şeytandan biri sivri dişleri ve yılan saçlarıyla Medusa'dır ve bu üç şeytanın en korkuncudur (Russell 1999: 163).

Hint kültürünün reforma edilmiş inancı olan Budizm'de de yılanın kozmik görevi devam eder. Bu konuda Budist Uygur metinlerinde *inçe kaltı tört yılan bir kamatsıda turmuş teg tört mahabutlug yılanlar özke tözi öñi öñi ol tursarlar yme bir yirte agtınurlar inerler* (Kaya 1994: 365, 18-22) "Dört yılan bir hsien tzü'da durmuş gibi dört mahābhūtalı yılanlar kendi esasıyla farklı olsa, bir yere yükselirler, bir yerden inerler." cümlesindeki *tört mahabutlug yılanlar* "dört mahābhūtalı yılanlar" ifadesi ile *tört yılan* (Kaya 1994: 36518) "dört yılan" ifadesi dünyanın ya da evrenin oluşumunu sağlayan dört unsura işaret eder (Tokyürek 2013: 268-269). Budist metinlerde, yılanın dört unsuru simgelemesinin bir nedeni olmalıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere yılan kozmik suyun üzerinde oturmaktadır. Yani yılan, bazı toplumlarda kendi kuyruğunu yutan ve dünyayı çevreleyen ikircikli bir mitsel motif ve kaos olarak kabul edilir. Yılan, ölümsüzdür, çünkü sürekli yeniden doğar ve

⁴ Mâyâ: Yanılısama. Burada Varuna'nın Rta ve Mâyâ'yı karşılaşması iyiliğin ve kötülüğün aynı kaynaktan çıktığını göstermesi açısından önemlidir (Eliade 2012: 245).

doğurganlık, bilgi ve ölümsüzlük ihsan eder (Russell 1999: 74-75). Bununla birlikte biz biliyoruz ki Hint kültüründe yılan toprakla birlikte doğurganlığı ve devamlılığı simgeler. Yine yılan, Çin’de hayatı (ER 1987: IV, 435) ve ilkbaharı (Beer 2003: 67) ve buna bağlı olarak doğumu (Beer 2003: 69) ya da yeniden doğumu ve ölümsüzlüğü temsil eder (Çoruhlu 2008: 105; Tokyürek 2013: 236). Dolayısıyla yılan özellikle doğurganlığı nedeniyle şeytan ile özdeşleştirilir (Russell 1999: 76). Kadın da doğurgan bir varlıktır. Daha doğrusu hayatın devam etmesini o sağlar. Şeytan ile yılan doğurganlık nedeniyle özdeşleştiğine göre kadın da doğurganlığıyla şeytan ve yılanla özdeşleşir. Çünkü kadın doğurganlığıyla doğum ölüm döngüsünün devamlılığını sağlamaktadır. Yani kadın yüzünden hayat devam eder. Budizm’de canlılar, cehaletlerinden dolayı doğum ölüm döngüsü içine tekrar tekrar girerler. Cehalet, canlıları büyük felaket olan yeniden doğuma ya da doğum ölüm döngüsüne sürükler. Budizm’de ilginçtir ki cehalet, kör bir kadın olarak resmedilir (Soothill-Hodous 1937: 43a). Bu görüşten yola çıkarak kadının cehaleti simgelediği ve bu cehaletinden dolayı doğum-ölüm döngüsüne neden olduğu söylenebilir. Kuyruğunu yutan yılan da doğum-ölüm döngüsünü oluşturduğuna göre kadın ile özdeşleşir. Çince 女人 *nūrén* kadın, bütün şeytani unsurların kaynağı olarak görülür. Kadın bir kobradır ve zehriyle erkekleri zehirler ve onların yanıp kavrulmalarına yol açar (Soothill-Hodous 1937: 97a). Başka bir deyişle Mārā, doğum ölüm tekerleğini elinde tutar (Carus 1991: 115). Böylece yılan ve kadın Budizm’de Samsāra’nın yani doğum-ölüm döngüsünün nedenidir.

Buradan hareketle kadının şeytan ve yılan ile ilişkisi ortaya çıkmakla birlikte böyle bir düşüncenin neden ya da nasıl oluştuğu merak konusudur. Muhtemelen bu durum, toplumların ya da daha doğrusu insanlığın kültür kodlarında yatmaktadır. Bu yüzden yine eski toplumlara bakmak gerekir. Kramer, Sümer mitolojisindeki Enki ve hayatın annesi olan Ninhursag ile Âdem ve Havva’yı karşılaştırmaktadır (Kramer 1963: 148-149). Antik Mısır mitolojisinde de hem şeytan-yılan hem de ilk erkek ve kadın düşüncesi yer almaktadır. Yine daha sonra adı Yunan mitolojisinde *Python* ‘piton’ olacak *Typhon* ‘tayfun’ şeytanî bir ruh ve cehennem ve dünyanın oğlu olarak gösterilir. Tayfun genellikle ejderha ya da yılan olarak adlandırılan bir şeytandır. O tanrılara isyan eden bir karaktere sahiptir. Yine Mısır mitolojisinde Osiris ile İris de Âdem ve Havva’dan başkası değildir. Osiris ve İris evrenin yaratıcılarıdır. Dolayısıyla bütün insanların annesi ve babasıdır. Mısır dilinde *muth* hem ‘anne’ hem de ‘yılan’ anlamındadır. Böylece İris hayatın annesi olarak gösterilmekle birlikte yılan ile ilişkilendirilir. Aslında Osiris ve İris yani Âdem ile Havva yılan olarak gösterilmekle birlikte güneş ve ay ile de ilişkilendirilerek dünyanın yaratıcısı olarak gösterilir (Deane 2004: 313-328). Konuyla ilgili olarak ilahi kaynaklı dinlere de bakılmalıdır. Tekvin 3, Hıristiyanlık metinleri ve İslam kültüründe Âdem ve Havva’nın cennetten nasıl kovuldukları bilinmektedir. Hıristiyanlıkla ilgili metinlerde Havva’yı günaha sevk eden yılanıdır. Yılan şeytanın bir aracıdır ya da onun bir görünümüdür. Şeytan, yılanı ilk mutlu çiftte duyduğu kıskançlığa ortak etmek üzere kışkırtmıştır. Bu durum cinselliğe düşüşü de gösterir. Yılan, meyveye kendi kötülüğünün, tüm günahların kökeni ve başlangıcı olan şehvetin zehrini aşılmalıdır (Russell 1999: 242 dipnot 57). Bu açıklama her ne kadar Hıristiyanlık metinlerinde yer alsa da konu aslında yukarıda da belirtildiği üzere mitle ilgilidir. Örneğin yılanın ihtirası ve şehveti simgelemesi Budist Uygur metinlerinde de *az*

amranmak köñül agulug yilanka okşayur (Hazai-Zieme 1971: B 65; Yakup 2010: C 79) “İhtiras gönlü zehirli yılanı benzer.” şeklinde gösterilir. Aslında yılan şeytan ilişkisi yukarıda da ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere Budizm’e uzak bir düşünce değildir. Budizm’de de bir şeytan sınıfı vardır ki bu Skr. *mahoraga*, Çin. 摩呼洛迦 *mò hū luò jiā* olarak gösterilir ve bunlar Budist ikonografisinde, *nāga* gibi resmedilirler. Bunların başı ve kolları insan biçiminde olup vücudu ise yılan şeklindedir (Buswell-Lopez 2013: 1277). Budizm’deki bu olgu eski Hint kültürünün bir tezahürüdür.

Yılan vücudu ve ihtirasın yılan olarak gösterilmesi Budist Uygur metninde oldukça açık bir şekilde yer almaktadır: *hanka yılan kişi tili üze ay teñri elig men erser sizij öñreki çizi atlıg hatunuñuz erür men öñdün men sizni birle esen erken bo idok ordotaki içindeki taşıntaki têrin kuvrag ırakdaki yakındaki tapıgçı uduğçı kim bar erserler olarka barça küni kıvrkak övke kakıg köñül öritip agulug emgetmeklig köñülüm üze birer kor kem kelmiş sayu yalar oot teg atmış ok teg kılınıp üküş telim kişilerig korlug kunçlug kılıp ulatı ölüm adaka tegürmişke ol ayıg kılınımnuñ kınamakıntın munı teg korkunçig agulug yılan etözlüg tunlıg tugdum* (Wilkins 2007: 61-72) “Hükümdara yılan, insan dili ile ‘Ey hükümdarım! Ben sizin önceki Çizi adlı eşinizim. Önceden ben sizinle mutluyken bu kutsal sarayın içinde ve dışındaki topluluk, uzaktaki ve yakındaki hürmet eden kim var ise onlara tamamıyla kıskançlık (ve) öfke duydum. Zehirli ıstırap çektiren gönlüm ile ağrı gelmiş her bir ateş gibi ok gibi olup pek çok kişiyi zarara uğrattım ve ölüm geldiğinde o kötü hareketimin cezasından dolayı bunun gibi korkunç, zehirli yılan vücutlu canlı (olarak) doğdum.”. Aslında burada her şey açıktır. İnsanlara karşı kötülük yapan, öfkeli davranan, kıskançlık eden bir kadın, sonraki hayatında yılan vücudunda yeniden dünyaya gelmektedir. Bu durum yukarıdan beri anlatılanların açıklamasından başka bir şey değildir. Budist Uygur metninde kötü bir kadının yılan bedeniyle vücut bulması manidardır. Çünkü kötülük yapan kadın, şeytanî ruhundan dolayı şeytanla ilişkilendirilmiş ve ceza olarak yılan bedeninde tekrar dünyaya gelmiştir.

Bütün bu açıklamalardan ayrı olarak Türkçede kullanılan *evren* “yılan” aynı zamanda “uzay, evren” anlamını taşır. Yine şeytan, yılan ve kadın üçlemesi Türk kültüründe de önemli bir yer edinmiş ve Divan edebiyatında, yılan saçlı kadınlar önemli mazmunlar arasında olmuştur. Hatta yılan saç, şeytan ve kadın üçü bir arada aynı beyitte kullanılabilir⁵. Anadolu coğrafyasında yaygın olarak kullanılan ve evlerin duvarlarını süsleyen *Şahmeran* yani ‘yılanların şahı’ da kadın olarak tasvir edilmektedir. Bu konuda örnekleri ve açıklamaları elbette çoğaltabiliriz. Fakat bu örnekler bile şeytan, yılan ve kadın ilişkisini göstermede yeterlidir.

Baştan Çıkarıcılık

Şeytan güzelliği ile baştan çıkarıcıdır. Şehvetle ilgili olarak dile getirilen şeytan, kadın kılığına girebilmekte ve canlıları daha doğrusu erkekleri baştan çıkarabilmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere şeytan, yılan ve kadın doğurganlığı ve şehveti nedeniyle özdeşleştirilmiştir. Âdem’in cennetten kovulmasının nedeni önce

⁵ Baş götürürken iki omuzda mâr-ı zülf / Dahhâk gibi lebleri nice aceb güler (Tarlın 1997: 153/2). Dahhâk ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Pala 1997: 114-115).

şeytan, sonra şehvet zehrini meyveye aşıl原因an yılan ve yılanın getirdiği meyveyi kabul edip yiyen Havva'dır. Âdem ise hiçbir şeyden haberi olmadan Havva'nın tuzağına düşmüş ve ilk günahı işlemiştir. Elbette sonuç onun için de kötü olmuştur. Böylece Şeytan, yılan ve Havva'yı kullanarak cennetten kovulmasına neden olan Âdem'den intikamını almıştır (Russell 1999: 241-245). Artık Âdem de cennetten kovulmuştur. Bu durum Tanrı ile Şeytan arasındaki savaşı belki de ilk zaferidir. Muzaffer bellidir: Şeytan. Musevilik ve Hıristiyanlık metinlerinde anlatılan bu olay başka inançlarda da yerini almaktadır⁶. Örneğin Manihaizm'de Havva, Âdem'i baştan çıkartmaya çalışan şehvet düşkününü bir kadın olarak gösterilir. Hatta Âdem Havva'ya önce kanmaz, Havva kendini yaratan kötü arkon babasından oğlu Kabil'i doğurur, sonra oğlu Kabil ile ilişkiye girer ve Habil'i dünyaya getirir. Kabil ve Habil yasak ilişkinin meyvesidir. Havva daha sonra cazibesi ile Âdem'i kandırır ve Şit'i doğurur ve Âdem'den sonra peygamber Şit olur (Sarıkcıoğlu 2000: 148). Yine Zurvanizm'de aldatma ve düzensizliğin ruhu olan Âz kadın olarak gösterilir. Âz hırs, şehvet ve tamahkârlığın ruhudur. Büyük Fahişe Jeh (dahi), düşkünlük ve şehvetin dişı demonu, bunların da ötesinde Ahriman'ın başlıca yardımcılarında biridir, kozmosu yok etmesi için baştan beri ona yardım etmiştir (Russell 1999: 132).

Budizm'de ise Âdem ve Havva hikâyesiyle karşılaşılmaz. Fakat Budizm'de Şâkyamuni'nin efsanevi hayatı bu konuda ayrıca incelenmelidir. Çünkü Şâkyamuni doğduğunda babası kâhinden onun bir din lideri ya da dünya hâkimi bir hükümdar olacağıyla ilgili kehaneti öğrenmiştir. Şâkyamuni, henüz 16 yaşındayken evlendirilmiş ve diş dünyadan uzak, zevk ve sefa dolu bir hayat geçirmiş ve dünyevi tüm duygularda doyunluk elde etmiştir. Burada dünyevi duygular içerisinde tensel arzular başta gelir (Robinson-Johnson 1996: 11-13). Dolayısıyla kadın bir kez daha cinselliğiyle ortaya sürülür. Şâkyamuni, 29 yaşından sonra güvenli hayatını terk edip gittikten 6 yıl sonra yani 35 yaşında aydınlanmaya ulaşır (Robinson-Johnson 1996: 14-15). Fakat Şâkyamuni aydınlanmak için *bodhi* ağacının altına oturduğu zaman şeytan yani Mâra dört ordusuyla saldırır. Fakat Şâkyamuni bu sınavı da başarıyla geçer. Bu durum Budist Uygur metinlerinde *dört törlüğ şumnu*lar (Zieme 2000: 932) "dört türlü Marâlar", *altı yıl tapavan berkte duşkrçar emgek emgenmişin vaçrazan örgün üze olurup dört törlüğ şumnu süsin utup* (Tekin 1976: 124-27) "Altı yıl tapavana ormanında duskara-carya ıstırabını çekmiş ve vajrasana tahtındayken dört türlü Mâra ordusunu yenmiş.", *dört törlüğ şumnu kuvragın tözi barça utyuk siz* (Kaya 1994: 665₁₇₋₁₈) "Dört türlü Mâra topluluğunu yendiniz." örnekleriyle gösterilebilir. Buradaki dört ordudan biri de kadınlardır. Kadınlar, ihtiras ve aldatma Mâraları yani *kleşamâra* olarak gösterilir (Buswell-Lopez 2013: 2604). Yine Budist Uygur metninde *burunta şumnu kızı tamur* (Zieme-Kara 1978: 407-408) "Burunda Mâra kızı (olan) damar" ifadesi yer alır. Buradaki 'Mâra kızı' ifadesi Çin. 魔女 *mónǔ* 'erkekleri ayartan Mâra'nın kızları' anlamındadır (Soothill-Hodous 1937: 485b). Güzel kadınlar, Mâra'nın kızlarının baştan çıkarıcılığını temsil eder (Carus 1991: 115). Mara'nın kadın ordusu tüm güzelliği ve ihtirasıyla uğraşmasına rağmen

⁶ Türk kültüründe de benzer bir durum söz konusudur. Erlik, ilk insan olan Törüngey ve eşi Eje'yi yasak meyveyi yemeleri için kandırmaya çalışır ve yılan ağaca çıkarak meyveyi ısırır ve arkasından Eje de bu meyveyi yer. Daha sonra Tanrı Ülgen kötü ruh Erlik'i, yılanı, Törüngey ve Eje'yi cezalandırır (Inan 1972: 15-16).

Śākyamuni'yi baştan çıkaramamıştır. Burada zafer Śākyamuni'nindir. Böylece Śākyamuni, aydınlanmış ve Buddha olmuştur. Budizm'de erkek, kadının tuzağına düşmemiş ve aydınlığı elde etmiştir. Daha da önemlisi Śākyamuni doğum ölüm zincirinden kurtulma yolunu bulmuştur (Buswell-Lopez 2013: 1814-1845). Bir noktada kadın kendi günahıyla kalmıştır. Havva meselesinde ise kandırılan Âdem suçludur. Günahın sorumluluğu Havva'da değil, Âdem'dedir. Çünkü kadın zaten şeytanın oyuncağı ya da yardımcısıdır. Kadın aşağı bir varlıktır. Budizm'de aşağılık bir varlık olan kadının günahına erkek kanmamış, kadın aşağı dünyasında kalmıştır. Bu yüzden kadına bağlanmak günahlar arasında sayılır. Konuyla ilgili olarak Budist Uygur metinlerinde *tişi tınlıgka bodulmak yapşınmak uğurınta nızvanılıg ot üze örtenip anın men kılum erser ayıg kılınçlarıg* (Kaya 1994: 102¹⁷⁻²²) “Kadına bağlanmak₂ sebebiyle ihtiras ateşi ile yanıp kötü hareketleri yaptıysam.” cümlesi geçer. Dolayısıyla kadına bağlanmak günahlar arasındadır. Çünkü kadın bir hastalık, güzelliği ile bir hırsız, cinsel gücüyle bir zincirdir (Soothill-Hodous 1937: 97a-98a).

Sonuç

Eski Türk kültüründe oldukça yüksek bir değere sahip olan kadının yeri, özellikle sonraki dönemlerde kabul edilen dinlerin ve kültürlerin etkisiyle sarsılmaya başlamıştır. Bu dinlerden biri de Budizm'dir.

Genellikle Budizm'de kadına bakış açısı olumsuz yöndedir. Kadın aşağı bir varlık olarak görülür ve Budist cemaate bile alınma konusunda tereddüde neden olur. Kadın vücudundaki canlılar⁷ yeniden doğduklarında erkek bedeninde doğmak isterler. Bu da Budizm'in kadına bakış açısının olumsuz yönde olduğunu gösterir.

Budizm'de şeytan, yılan ve kadın evren ve samsāra'nın oluşmasının nedenleri arasında gösterilir. Çünkü mikro kozmoloji ve makro kozmolojinin oluşumunu sağlayan unsurlar Budizm'de şeytan, yılan ve kadınla bağdaştırılır. Yine doğurganlık ve cehalet şeytan, yılan ve kadınla özdeşleştirilir ve üçü bu konuda iş birliği hâlinindedir. Bu konuda pek çok toplum ya da inançta olduğu gibi Budizm'de de yılan ve kadın, şeytanın tezahürleridir ya da yardımcılarıdır.

Şeytan ve yılanın iş birliği sayesinde şehvet zehri elmaya aşılınmış ve bu elma Havva tarafından yenilmiştir. Dolayısıyla kadın şehveti temsil eder. Budizm'de de Śākyamuni'nin *bodhi* ağacı altında aydınlığı elde edeceği vakit Māra'nın yani şeytanın dört ordusuyla saldırması ve bu dört ordudan birinin de şehvetli kızlar olması ilgi çekicidir.

Budizm'de şeytani özelliklere sahip olan kadınlar yani kötü kişilikteki kadınlar sonraki hayatlarında yılan olarak hayat bulmuşlardır. Bu da Budizm'de şeytan, yılan ve kadın ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

Türk kültüründe de önemli bir yere sahip olan şeytan, yılan ve kadın ilişkisi Divan edebiyatında dahi kullanılmaktadır. Yine günümüzde kadınlara özellikle kötülük yapan ya da ayrıntılı düşünen kadınlara 'yılan' denmektedir. Çünkü kötülük, şeytan ya da yılan işi olmakla birlikte 'Şeytan ayrıntıda gizlidir.' düşüncesiyle toplumların kadına bakış açısı ortaya konulmuş olmaktadır. Ayrıca günümüzde kadınların yaptığı danslardan biri de 'yılan' figürüdür. Böylece yılan gibi kıvrılan

⁷ Burada canlılar ifadesi bilinçli olarak kullanılmıştır. Çünkü Budizm'de genel düşünmek esastır.

kadın bedeni şehveti ile karşısındakini cezbeder. Mitsel olgudan günümüze kadar ulaşan şeytan, yılan ve kadın işbirliği, erkeğe ilk günahı işletmiştir.

KISALTMALAR

Çin. Çince
ER The Encyclopedia of Religion
Skr. Sanskritçe

KAYNAKÇA

- BEER, Robert, 2003, *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*, Serindia Publication, Chicago.
- BUSWELL, Robert E. and Donald S. LOPEZ, 2013, *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton University Press Princeton and Oxford.
- CARUS, Paul, 1991, *The History of the Devil and the Idea of Evil, From the Earliest Times to the Present Day*, Open Court Publishing Company, La Salle, Illinois.
- ÇORUHLU, Yaşar, 2008, “Türk Sanatında Ejder Öldürme Sahnelerinin Sembolizmi”, *Av ve Avcılık Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, s. 103-130.
- DEANE, John Bathurst, 2004, *The Worship of the Serpent, Traced Throughout the World; Attesting The Temptation and Fall of Man by the Instrumentality of a Serpent Temper*, Rivington, London.
- ELIADE, Mircea, 2012, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına*, (Çev. Ali Berktaş), Kabalıcı Yay., İstanbul.
- HAZAI, Georg, Peter ZIEME, 1971, *Fragmente der Uigurischen Version des “Jin’gangjing mit den Gāthās des Meister Fu, Nebst einem Anhang von T. Inokucki*, Berlin (BT 1).
- İNAN, Abdulkadir, 1972, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNAN, Abdulkadir, 1987, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, s. 274-280.
- İZGİ, Özkan, 1975, “İslamiyet Öncesi Türklerde Kadın”, *Türk Kültürü Araştırmaları, XI, XII, XII, XIV, XV, (1973-1975)*, Ankara, s. 145-160.
- KAYA, Ceval, 1994, *Uygurca Altun Yaruk, Giriş-Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KRAMER, Samuel Noah, 1963, *The Sumerians, Their History, Culture, and Character*, The University of Chicago Press, Chicago & London.
- ÖZDENER, Kadri Süreyya, 1988, “İslam Öncesi Türklerde Kadının İhtimai Yeri”, *Sosyoloji Konferansları, S. 22, s. 225-235*.
- PALA, İskender, 2015, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı yay., İstanbul.
- ROBINSON, Richard H., Willard L. JOHNSON, 1996, *Thānissaro (Bhikkhu), Buddhist Religion: A Historical Introduction*. Wadsworth/Thomson Learning.
- RUSSELL, Jeffrey Burton, 1999, *Şeytan, Antikiteden İlk Hıristiyanlığa Kötülük Tasarımları*, (Çev. Nuri Plümer), Kabalıcı Yay., İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, 2000, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta.

- SOOTHILL, William Edward ve Lewis HODOUS, 1937, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*, London.
- TARLAN, Ali Nihat, 1997, *Necati Beg Divanı*, MEB Yayınevi, İstanbul.
- TEKİN, Şinasi, 1976, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkancıların Mehdisi ile buluşma Uygurca İbtidai bir dram*, Ankara.
- TELLİOĞLU, İbrahim, 2016, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 55. Erzurum, s. 209-224.
- The Devil: a Biblical Exposition of the Truth Concerning “That Old Serpent, The Devil and Satan,” and a Refutation of the Beliefs Obtaining in the World Regarding Sin and Its Source*, Glasgow: 1899.
- The Encyclopedia of Religion*, 1987, Mircea Eliade editor in chief, 1-16 volume, Macmillan Publishing Company, Newyork.
- TOKYÜREK, Hacer, 2013, “Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 33, 221-281.
- 2013a, “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi”, *Milletlerarası Eski Türk Yazıtları: Dil, Tarih ve Kültür Sempozyumu 25-28 Eylül 2013*, Türk Dil Kurumu-Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- USEEV, Nurdin, 2012, “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmaji”, *Dil Araştırmaları Sayı: 11 Güz 2012*, s. 57-66.
- USER, Hatice Şirin, 2011, “Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde *katun* ve *kunçuy*”, Mehmet Ölmez-Erhan Aydın-Peter Zieme-Mustafa S. Kaçalın (Yay.). *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, s. 281-294.
- WILKENS, Jens, 2007, *Das Buch von der Sündentilgung*, Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig, Teil I–II. Turnhout (Belgien): (BT 25).
- YAKUP, Abdurishid, 2010, *Prajñāpāramitā Literature In Old Uyghur*, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Akademienvorhaben Turfanforschung, Turnhout (Belgien): (BT28).
- ZIEME, Peter, 1985, *Budistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin 1985. (Deutsche Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. BT 13).
- 2000, *Vimalakīrtinirdeśasūtra*, Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto, Mit einem Appendix von Jorinde Ebert Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan, Brepols.
- ZIEME, Peter, G. KARA, 1978, Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigurischer übersetzung, Budapest: Akademiai Kiado.
- ZIMMER, Heinrich, 2004, *Hint Sanatı ve Uygurlığında Mitler ve Simgeler*, Editör: Joseph Campbell, (Çev. Gül Çağalı Güven), Kabalcı Yay., İstanbul.